SGKJ - Berichten 96

nr. 96 - zomer 2019

In deze uitgave:

Hongaarse kinderen in Nederland

Ganzenborden in Fryslân

Rasvertellers: Waling Dijkstra en Nynke van Hichtum

Janneke van der Veer – onze nieuwe voorzitter

Kwartetspellen

Maritiem Museum Rotterdam

't Is nog nooit zo druk geweest op het kleine dorpsstationnetje. Vijfentwintig Hongaartjes, die weggebracht werden door wel honderd mensen. Toen ze kwamen, waren het bange, bleke kinderen, die zwijgend staarden naar de punten van hun versleten schoenen. Nu is er kleur op hun vrolijke gezichten en ze zien er zo keurig uit!

Stichting Geschiedenis Kinder- en Jeugdliteratuur

Studiedag

Een kort verslag

Op 12 april van dit jaar waren we te gast in Leeuwarden, bij NHL Stenden, Hogeschool van Leeuwarden, voor de voorjaarsstudiedag die de mooie titel had meegekregen: 'Van vertellen naar lezen: orale verteltraditie in relatie tot kinder- en jeugdliteratuur'. Er waren twee specifieke redenen om de studiedag in deze stad te organiseren. Ten eerste stond op het programma de afsluiting van het project 'Het onvergetelijke Leesmoment' (ook wel bekend onder de naam 'Swalkertjes'). En de tweede reden was dat onze voorzitter van de stichting, Jant van der Weg-Laverman, afscheid nam en dat kon natuurlijk alleen in haar eigen Ljouwert.
Voor sommige deelnemers was het een lange reis (wat wel goed was om weer eens te ervaren hoe lang onze vrienden uit het noorden van het land altijd moeten reizen voor de activiteiten van de stichting). In de molen 'De Eendracht' werden we verwelkomd met een kopje koffie of thee en een lekkere traktatie. Daarna volgde een woord van welkom in wat Jant noemde 'mijn stad', de 'Culturele hoofdstad in 2018'. Al eerder is de stichting in Leeuwarden te gast geweest, en dan in Tresoar. Nu bij de hogeschool waar een van de sprekers, Alex Riemersma, werkzaam is (en als deze *SGKJ-Berichten* verschenen zijn 'was') als lektor Fries/Frysk en meertaligheid in onderwijs op opvoeding. Naast de vrienden van de SGKJ werden ook de vrijwilligers die bijgedragen hebben aan het 'Swalkertjes'-project welkom geheten.

De eerste lezing werd verzorgd door Wally de Doncker, schrijver, verteller, leesbevorderaar en daarnaast ook de oud-president van IBBY-internationaal. In een levendig verhaal vertelde hij over ervaringen in zijn leven op het gebied van vertellen en lezen en de invloed die deze ervaringen hebben gehad op zijn schrijverschap. Aan het verhaal waarin brood voorgekauwd werd voor hij het te eten kreeg zullen enkele vrienden tijdens de lunch nog teruggedacht hebben. En uiteraard vertelde hij ook iets over IBBY, dat kan hij volgens mij nooit laten. Zo'n goede ambassadeur voor het werk van IBBY.

Alex Riemersma verzorgde de tweede lezing. Opvallend was hoe mooi zijn lezing aansloot bij die van Wally, want ook in zijn familie waren er emigranten. Zijn opa langs moederskant zou in 1911 naar Amerika gaan. En ook hij verwees naar het internationale IBBY-congres in 1996 dat destijds in Groningen plaatsvond. Na boeiende informatie over het Fries en hoeveel mensen dat nog spreken, lezen of schrijven, ging hij vooral in op twee rasvertellers, Waling Dijkstra en Nynke van Hichtum, als 'leesbevorderaars voor de jeugd van 8 tot 88 jaar'. In zijn samenvatting gaat hij vooral in op deze twee rasvertellers.
Na de twee lezingen vond de uitreiking van de Hieronymus van Alphen prijs aan Helma van Lierop-Debrauwer plaats. Altijd een feestelijke activiteit. Joke Linders las als voorzitter van de jury het juryrapport voor (te vinden op de website van de stichting).
Het was duidelijk dat Helma erg verguld was met de bekroning. In haar dankwoord benadrukte zij het belang van kennis van de geschiedenis van kinder- en jeugdliteratuur, ook als je de moderne literatuur bestudeert. Dat de prijs naar Hieronymus

van Alphen is genoemd vindt zij heel terecht. 'Hij was, dat is tegenwoordig algemeen bekend, niet de eerste kinderboekenschrijver, maar hij is wel een voorbeeld van iemand die inhoud en vorm op een goede manier wist te combineren. Het proefschrift van Pomes uit 1908 liet dat al duidelijk zien. Hij was zijn tijd vooruit door het literaire aspect ook veel aandacht te geven.' Als redactielid mocht ik het geheim van wie de prijs zou winnen al eerder weten zodat ik een uitgebreid interview met haar kon afnemen (zie de vorige *SGKJ-Berichten*). Veel van de vrienden vertrokken daarna naar een andere plek op de campus om te lunchen.
's Middags waren er twee lezingen. Uitermate boeiend (en leerzaam) was de lezing van Christine Sinninghe Damsté-Buma over een specifiek ganzenbordspel met Friese informatie, uitgevoerd door Piebe Krediet (1855-1936). Echt heel bijzonder hoeveel zij over dit spelbord wist te vertellen. De samenvatting van haar lezing hebben we in deze *SGKJ-Berichten* opgenomen.

En daarna kwam Osolya (Orsi) Rëthelyi aan het woord (wat een stem, zij had de microfoon eigenlijk niet nodig en wat ze zei werd met veel handgebaren onderstreept) in een indrukwekkende lezing over 'Hongaren als migranten en vluchtelingen in Nederlandse kinder- en jeugdliteratuur'. Ook liet zij zien hoe er vanuit Hongaarse boeken naar de transporten per trein van Hongaarse kinderen naar Nederland werd aangekeken. En dat alles ondersteund met tekstfragmenten en beelden uit de boeken. Ook van haar lezing is in dit nummer een samenvatting te vinden, helaas met minder afbeeldingen dan tijdens de lezing. Op een levendige wijze werd door twee vertellers (Petra Aukema en Harry de Goede) een korte impressie gegeven van de activiteiten van het project 'Het onvergetelijke Leesmoment'. Onze voorzitter liet voorafgaand daaraan in een mooie PowerPoint met veel foto's zien wat het project tijdens 'Leeuwarden, culturele hoofdstad 2018' allemaal inhield. Op onze website is een blog van haar hierover te lezen en ook het gedegen eindrapport van het project. En toen was het tijd om afscheid te nemen van Jant van der Weg-Laverman als voorzitter. Ze werd heel terecht in het zonnetje gezet, met mooie woorden en cadeautjes. Jant bedankt voor alles.
En daarna werd haar opvolgster, Janneke van der Veer, voorgesteld. Ik weet zeker dat we geen betere opvolgster kunnen hebben dan Janneke.

Toin Duijx

Lezing

'Moeder, mogen wij een Hongaars meisje? Já?'Hongaren als migranten en vluchtelingen in Nederlandse kinder- en jeugdliteratuur

Er zijn verrassend veel Nederlandse kinder- en jeugdboeken in de 20ste eeuw waarin Hongaarse personages voorkomen. Nog verrassender is het feit dat in meer dan twee-derde van de 32 boeken die zich in mijn collectie bevinden, Hongaarse kinderen als hulpbehoevende migranten of vluchtelingen zijn weergegeven. Men kan zich afvragen hoe dit komt, vooral omdat deze tendens vanaf de jaren '20 tot het eind van de 20ste en zelfs tot in de 21ste eeuw telkens opnieuw opduikt.

De kindertreinen na de Eerste Wereldoorlog

Een antwoord op deze opmerkelijke hoeveelheid boeken met Hongaarse kinderen als hulpbehoevenden moet gezocht worden in de cultuurhistorische contacten tussen de twee landen. Als men deze boeken chronologisch naast elkaar legt wordt inderdaad een patroon zichtbaar met thematische knooppunten, maar ook met een duidelijke ontwikkeling in deze thematiek.
Eén van de oudste boeken die over Hongaren gaan is *Ilonka. De eerste communie van een klein Hongaartje* (1928) van G. Terlingen, waarin de historische

context van het eerste knooppunt, de kindertreinen naar Nederland na de Eerste Wereldoorlog, duidelijk uiteengezet wordt: 'Vroeger had Ilonka in Hongarije gewoond, dat is een land hier ver vandaan. Je moet wel drie dagen in den trein zitten om er te komen.
Maar voor vele jaren terug, is er een grote oorlog geweest. [...] Na dien oorlog nu, was Hongarije zóó arm geworden en de ouders wisten niet wát ze hun kindertjes te eten moesten geven, want er was geen brood en er waren geen kleertjes meer te krijgen, dan voor heel veel geld, en dat hadden die arme menschen juist niet. Maar hier in Nederland hadden de menschen niet meegedaan aan dien oorlog. [...] En zo kwam het, dat er een heleboel van die kleine kindertjes naar Nederland zijn gekomen, om er gezond en weer sterk te worden.'
Er zijn minstens een vijftal andere boeken gepubliceerd in de jaren '20 en '30 waarin Hongaarse kinderen voorkomen die door de armoede na de Eerste Wereldoorlog gevlucht zijn naar of als deelnemers van humanitaire acties in Nederland terechtgekomen zijn. Hieronder ook de zeer populaire *Mariska* reeks van de echtpaar Lambertus Gerardus Weldering en de Hongaarse Mariska Weldering-Fekete die onder het (eveneens Hongaarse) pseudoniem Sándor Kis hun boeken publiceerden.

Het thema van de kindertreinen heeft overigens ook in de Hongaarse kinderliteratuur zijn sporen achtergelaten, bijvoorbeeld in het boek *Tányértalpú koma utazása Hollandiába* [De reis van kerel Grootpoot naar Nederland] [1923] van Bálint Bocs. Hoe de kindertreinactie weergegeven wordt in de literatuur voor een kinderpubliek in beide landen biedt zeer interessant vergelijkingsmateriaal.

Vluchten uit communistisch Hongarije

Een tweede golf Nederlandse kinderboeken met hulpbehoevende Hongaarse personages ontstond in de vroege jaren '50. Al direct na de Tweede Wereldoorlog, maar vooral na de machtsovername van de communisten in Hongarije, vluchten Hongaren in groten getale naar het westen. De erbarmelijke omstandigheden van '15.000 Hongaren – onder wie 6.000 protestanten' in een vluchtelingenkamp nabij München kregen in het Kerstnummer van 1952 van het dagblad *Trouw* veel publiciteit. Dit veroorzaakte een grootscheepse inzameling van goederen en geld in Nederland om de vluchtelingen te helpen. Ik ken maar liefst vier kinderboeken uit deze periode waarin kinderen van arme Hongaren – die in Duitse vluchtelingenkampen wonen – naar Nederland komen, of gesteund worden door inzamelacties van Nederlandse kinderen. Veel nadruk ligt in deze boeken erop dat de kinderen door het communisme hun geloof niet konden uitoefenen en soms ook daarom gevlucht zijn.
In het boek *Barendje en het Hongaartje* [s.d.] door Co van der Steen Pijpers wordt de aankomst van de kinderen als volgt beschreven: 'Er komen vijfentwintig Hongaarse kinderen in het dorp. Kinderen die in Duitsland in een kamp wonen. Die heel arm zijn en geen eten genoeg krijgen. Ze mogen drie maanden wonen bij vriendelijke mensen, die goed voor hen zullen zorgen. De pleegmoeder vindt het nog 'het ergste [..] dat Sigmund weinig of niets weet van God en de Bijbel.' Als hij vertrekt krijgt hij een kinderbijbel mee.

De Hongaarse opstand in 1956

Deze boeken zorgden populair genoeg voor jarenlang hernieuwde uitgaven, maar na de Hongaarse opstand van 1956 – die veel sympathie oogstte in Nederland – komt er een nieuwe golf boeken uit, waarin het bekende patroon met nieuwe motieven wordt verrijkt. In deze verhalen vluchten de Hongaarse kinderen uit hun vaderland naar Nederland na de inval van het Sovjetleger.
Van de omstandigheden van de Hongaarse opstand maken deze auteurs dankbaar gebruik om spannende verhalen te creëren. Opmerkelijk is hoe vaak in de verhaallijn van deze boeken een continuiteit wordt geschapen met eerdere instromen van Hongaren in Nederland. Bijvoorbeeld in *Vlucht uit Boedapest* van J.W. Verbeeten [1959]. 'Utrecht! (...) de Margriethal van de Jaarbeursgebouwen. Lange tafels staan er gedekt, er zijn bloemen en Hongaarse vlaggen (...) het valt moeder op, hoe hartelijk bezorgd die mensen zijn voor de vluchtelingen.([...]. En ze herinnert zich de verhalen van haar man, die vroeger, na de wereldoorlog van 1914-1918, als kind hier is geweest.'
Ín *Een Hongaar keert terug* [1958] van Hetty Drost is vader ooit naar Nederland gekomen met de kindertreinactie waarna hij zes jaar woonde 'op dat gezellige boerderijtje bij grootvader en grootmoeder'. Daarna moest hij terug 'naar zijn eigen vaderland, naar Hongarije', maar 'vergat zijn trouwe

pleegouders in Holland niet'. En nu, toen hij moest vluchten omdat hij, samen met zijn eigen zoontje meegevochten heeft in de opstand, komt hij met zijn vrouw en drie kinderen aan in Nederland tot de grote blijdschap van zijn pleegouders. 'Grootvader en grootmoeder kijken elkaar eens aan. – Onze Laci is weer thuis! – zeggen hun ogen.'

Orsolya (Orsi) Réthelyi

Lezing

Op reis door Friesland met Piebe Krediet

Het Friese aspect van de studiedag in Leeuwarden werd belicht in de lezing over het gezelschapsspel 'Reis door Friesland'. Het is een variant op het ganzenbordspel dat werd gemaakt door de jonge Friese lithograaf Piebe Krediet (1856-1936). Hij ging op reis in zijn geliefde provincie en maakte schetsen van dorpen, steden en plekken die hij de moeite waard vond. Vervolgens heeft hij deze schetsen op steen overgebracht en zo kwam in 1880 het lithografisch spel 'Reis door Friesland' tot stand. Het heeft de spiraalvorm van het ganzenbord met vakverdeling van 1 t/m 63. In de *Leeuwarder Courant* werd het aangeprezen als ganzebrief, in Friesland de benaming voor het ganzenbord. Overigens is er in het spel van Krediet geen gans meer te bekennen. De vakjes waarop oorspronkelijk de ganzen afgebeeld waren, zijn blanco gelaten. Maar evenals in de regels van het oorspronkelijke spel mag de deelnemer het aantal gegooide ogen met de dobbelsteen verder vooruit lopen als deze op een blanco vak komt.

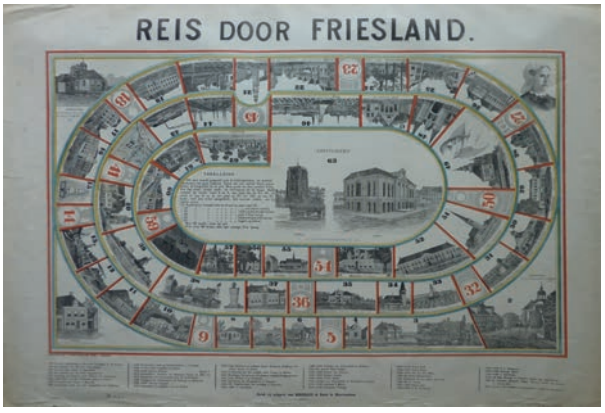

Onder het ingekaderde spel heeft Krediet een chronologische lijst toegevoegd met jaartallen, historische gebeurtenissen en namen van personen die van belang zijn geweest voor de provincie. En ook de afbeeldingen in het spel zijn veelal voorzien van korte informatie over wat Friesland destijds te bieden had aan historie, wetenschap, handel en nijverheid. Piebe Krediet wilde met zijn spel niet alleen vermaak brengen in de huiskamers, maar

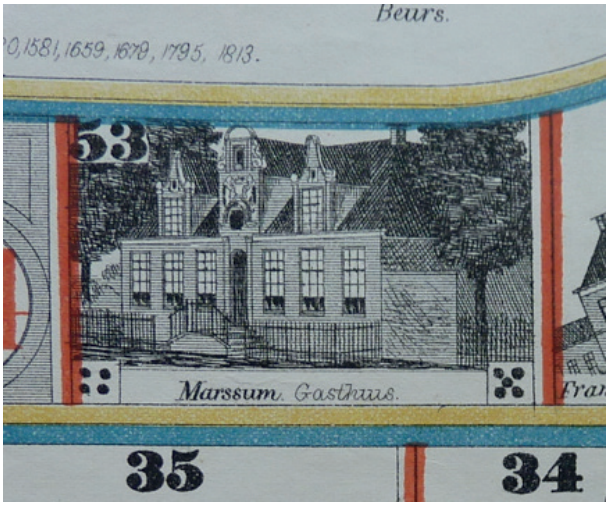

ook kennis overbrengen over de Friese cultuurgeschiedenis.
Het spel begint in Heerenveen, de stad waar Piebe werd geboren en waar zijn vader al een steendrukkerij en papierhandel had. Hoewel het spel verloopt volgens de spelregels van het ganzenbord, zijn de nummers 6 (tol) - 19 (herberg) - 31 (put) - 42 (doolhof) - 52 (gevangenis) - 58 (dood) - 63 (winnaar van de pot) op originele wijze aangepast door Piebe in zijn 'Friesland variant'. De regels van de 'combinatie worpen' 6-3 en 5-4, welke bij aanvang van het ganzenspel met de dobbelsteen gegooid kunnen worden, heeft Piebe in ere gehouden. Bij het gooien van een van deze combinaties mag de speler zijn pion meteen op respectievelijk vak 26 of vak 53 plaatsen. Op vak 26 heeft Piebe Krediet de school in Surhuisterveen afgebeeld. Onderwijs was in de tijd van Piebe niet vanzelfsprekend. Naar school gaan en onderwijs genieten, bracht menigeen vooruit in het leven.
De combinatieworp 5-4 brengt de speler bij aanvang meteen al op vakje 53 bij het vrouwengasthuis, gelegen bij Heringa State te Marsum. Deze state is nog steeds bekend onder de naam Poptaslot, genoemd

naar de bewoner Henricus Popta. In zijn testament liet Popta vastleggen dat hij het hofje bestemde voor alleenstaande vrouwen die er een onbezorgde oude dag konden hebben.
Het zou in dit verhaal te ver gaan om de symbolische betekenis van de regels en de afbeeldingen in het oorspronkelijke ganzenspel te belichten, maar duidelijk is dat Piebe Krediet zich bewust was van de achterliggende symbolische betekenis van het ganzenspel.
Op vak 6 staat de tolbrug afgebeeld met het tolhek over de oude Tjonger in Olderbekoop. Bij veel hekken en bruggen werd destijds tol geheven voor dat de reiziger zijn weg kon vervolgen. Wie betaalt komt verder, zo gaat het in het spel en ook in het echte leven. Op vak 19 komt de speler in de herberg, waar Krediet het plaatselijke logement Joure heeft afgebeeld. De herberg speelde destijds een belangrijke rol in het leven van de reiziger en bood

niet alleen veiligheid voor de nacht, maar ook eten, drinken en een bed. Een beurt overslaan en 'het gelag' betalen is daarom een toepasselijke regel in het spel.
Piebe bedacht een bijzonder alternatief voor de put op no. 31, op het oude ganzenbord het symbool voor de levensbron waaruit kracht en wijsheid kan worden geput. De afgebeelde Bonifatius Fontein welde op uit een bron die net iets buiten de stadswallen van Dokkum lag. Er zijn verschillende legenden in omloop over het ontstaan van de bron. In een ervan wordt vermeld dat deze bron werd ontdekt tijdens het opwerpen van een terp kort na de moord op Bonifatius op 5 juni 754.
Op een ander vak heeft Piebe Krediet een topografische kaart getekend van het dorp Molkwerum. Het was een dorp gelegen in een drassig gebied en het had geen enkele structuur. De huizen waren her en der gebouwd langs een wirwar van slootjes, waar onbekenden moeilijk de weg konden vinden. Al in de 17e eeuw stond het dorp dan ook bekend als 'het Friese doolhof'.
In plaats van de gevangenis belandt de speler op vak 52 in het 'Krankzinnigengesticht' te Franeker, zeer toepasselijk gekozen door Krediet. Zowel gevangenis als gesticht ontneemt immers de mens alle vrijheid. Op de afbeelding staat het oude Academiegebouw van de Franeker Universiteit die in 1811 werd opgeheven. Vanaf 1843 deed het gebouw dienst als 'krankzinnigengesticht', voor vele voormalige Friese academici moeilijk te accepteren. De uitdrukking 'die zit in Franeker' kreeg plotseling een heel andere betekenis.
Op vak 58 (de dood) heeft Krediet de grafkelder met 'de mummies van Wieuwerd' afgebeeld. Het zijn geen echte mummies want de lichamen zijn niet gebalsemd, maar op nog altijd niet goed verklaarbare wijze ingedroogd. Deze doden in de grafkelder zijn waarschijnlijk leden van de Labadisten, een religieuze beweging en aanhangers van het gedachtengoed van Jean de Labadie.
Een aantal labadisten, waaronder Maria van Schurman, bewoonde vanaf 1675 Walthastate in Wieuwerd.
De speler die als eerste het juiste aantal ogen gooit en precies op vak 63 komt, is de winnaar van het spel en ontvangt in Leeuwarden de inhoud van de pot! Op dit middendeel staan niet alleen de spelregels vermeld, maar zijn ook het beursgebouw en de Oldehove afgebeeld.

Het Beurs- en tevens waaggebouw aan de Wirdummerdijk dateert uit 1880 en was dus gloednieuw toen Piebe zijn spel uitbracht. De Oldehove stond er inmiddels al wel wat langer. In 1529 startte de bouw van deze toren. Het was de bedoeling dat naast de Oldehove een nieuwe kerk zou verrijzen, maar daar is het nooit van gekomen. De toren zakte tijdens de bouw al scheef. De bouw werd daarom stilgelegd en is nooit meer hervat. Desondanks is de Oldehove een van de markantste gebouwen van de stad!
Na de uitgave van het spel in 1880 zijn er nog drie versies van 'Reis door Friesland' uitgebracht. In zowel 1889 als 1906 werd een aangepaste versie van het spel van Piebe Krediet uitgebracht, weliswaar zonder de chronologische lijst met jaartallen van historische gebeurtenissen en namen van belangrijke personen.
In 1929 is er een zwart-wit uitgave tot stand gekomen van het spel uit 1880. Deze werd verkocht bij boekhandel D. Nieuwenhuis in Leeuwarden. De toen al bejaarde Piebe zei in een interview zeer verheugd te zijn dat er in Friesland nog steeds belangstelling bestond voor zijn 'Reis door Friesland'.
In deze lezing is slechts ingegaan op de afbeeldingen gerelateerd aan de spelregels. Maar bij alle afbeeldingen past een verhaal. En zo blijkt dat het spel niet alleen een topografische reis is, maar ook een reis door de geschiedenis van Friesland. Momenteel wordt er door mij aan een uitgebreide publicatie gewerkt, die aan het eind van dit jaar zal verschijnen.

Christine Sinninghe Damsté

Lezing

Waling Dijkstra en Nynke van Hichtum: Twee klassieke 'rasvertellers' van de Friese kinderliteratuur

In de 19e-eeuwse Romantiek groeit ook in Fryslân de belangstelling voor de eigen geschiedenis en tradities, bouwkunst en kunstnijverheid. Hieruit is onder meer het Fries Museum (1877) voortgekomen. Het Fries Genootschap voor Geschiedenis en Cultuur (1827) bundelde deze belangstelling in een jaarboek, *De Vrije Fries*, dat nog steeds verschijnt. De belangstelling voor de Fryske taal met zijn vele bijzondere woorden, klanken, uitdrukkingen en gezegden, gebruiken en verhalen werd aanvankelijk gevoed in een apart jaarboekje van het Genootschap, en later door het Selskip for Fryske Tael- en Skriftekennisse (1844). Eén van de leden van dat 'Selskip' zorgt voor het eerste kinderboekje in het Fries *Dy lokkige Hâns / Gelukkig Hansje* (1846), een vertaald sprookje van Grimm, met een woordenlijstje Fries-Nederlands. In 1852 verschijnt een vertaling van de *Kleine Gedigten voor Kinderen* van Van Alphen in het Fries onder de titel *Lytse rymkes foar bern*.
De vertaler ervan veroorlooft zich vrije vertalingen zoals 'perzik' > 'apel'; 'nachtegaal' > 'mosk' (= mus) omdat dit beter bij de belevingswereld van de Friese kinderen past. In dezelfde tijd publiceert Waling Dijkstra (1821-1914) oorspronkelijke kinderversjes en rijmpjes in *Blommekrânske for de lîtse bern* (1851) en *Simmernocht. In printeboekje mei rymkes en sankjes* (1853). Later legde hij zich vooral toe op het bewerken en navertellen van verhalen uit de orale verteltraditie.

Volksverhalen

Joast Hiddes Halbertsma (1789-1869) heeft als eerste enkele Fryske volksverhalen op papier gezet in *De Lapekoer fan Gabe skroar* (1829/1934), later uitgebreid met veel navertelde volksverhalen en sprookjes van Grimm tot de grote verzamelbundel *Rimen en Teltsjes* (1871) die voor vele generaties onderwijzers, voorlezers en vertellers hét standaardwerk was, ook vanwege de illustraties van Ids Wiersma (1878-1965). De tiende uitgave verscheen in 1993.
Terwijl Halbertsma met het op schrift stellen van oude verhalen en met het samenstellen van het eerste echte Friese Woordenboek de grondslag heeft gelegd voor het hedendaagse Fries als geschreven taal, heeft Waling Dijkstra (1821-1914) de oude verhalen mondeling naar het volk gebracht met voordrachten op rijm en bewerkte verhalen tijdens de 'Winterjounenochten' ('Winteravondplezier') in herbergen van alle grote en ook de kleinste dorpen in Fryslân. Dit heeft hij jaren volgehouden, soms alleen, soms met anderen.
Hiermee heeft hij ook de aanzet gegeven tot het amateurtoneel in het Fries, voor vele generaties dé manier om Fries te leren lezen en op cultureel niveau te gebruiken. Waling Dijkstra heeft de volksverhalen, sprookjes, gebruiken en spreekwoorden bijeen gebracht in twee verzamelbundels *Uit Frieslands Volksleven van vroeger en later* (1892-1896).

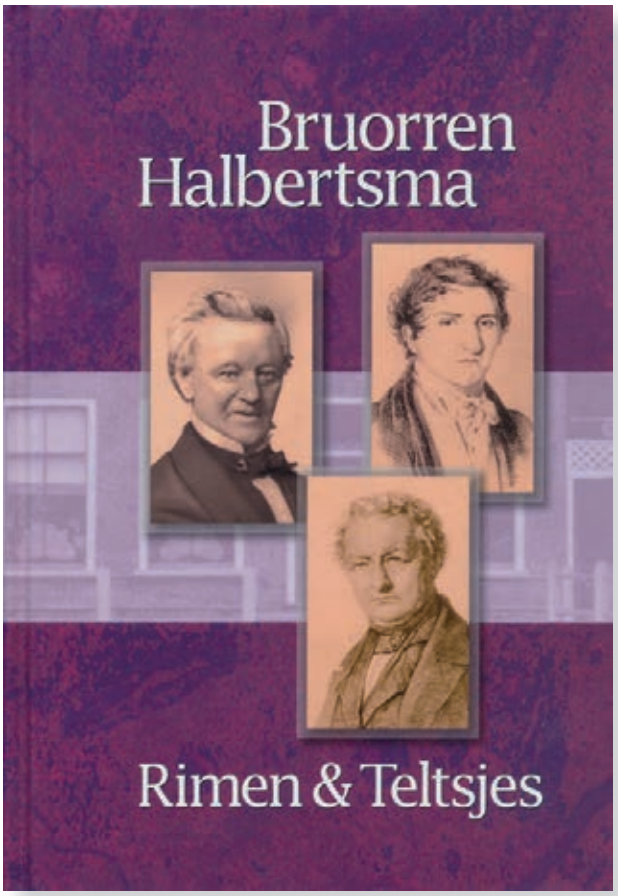

De traditie van het optekenen van volksverhalen is in de 20e eeuw voortgezet door topverzamelaars als Dam Jaarsma (1914 - 1991) en Ype Poortinga (1910-1985). Deze volksverhalen zijn opgeslagen in het Meertens Instituut in Amsterdam en gebundeld in zeven dikke delen. Bewerkingen voor de jeugd zijn door Poortinga gebundeld in *Twa dagen dokter* (1982) en *De skat ûnder de parrebeam* (1986). Ook Jaarsma heeft verhalen voor de jeugd toegankelijk gemaakt in *Meiinoar nei Mearkelân* (1963) en *Mearkes út 'e Wâlden* (2014). De onderwijzer en schrijver van kinderliteratuur Mindert Wijnstra (1945) bewerkte een aantal volksverhalen in *It kweade wiif fan Hylpen* (1997). Ype Poortinga heeft hem geïnspireerd zich verder te ontwikkelen tot dé hedendaagse Friese verteller van volksverhalen. Hij is dan ook de aangewezen persoon om de vertelicoon Waling Dijkstra bij gelegenheid van diens tweehonderdste geboortedag in 2021 opnieuw tot leven te wekken!

Verteltraditie als inspiratiebron

Nynke van Hichtum (1860-1939) begint haar carrière in de kinderliteratuur als na-vertelster van sprookjes en verhalen, in het Frysk 'teltsjes' genoemd. Zij heeft het talent van haar vader geërfd en zij heeft veel opgestoken van een oude vertelster Nynke uit Foudgum, aan wie zij ook de schrijversnaam 'Nynke' te danken heeft.
De eerste echte uitgave van Nynke van Hichtum is *Teltsjes yn Skimerjoun* (1887), bewerkingen van sprookjes van Léander (= Richard von Volkmann) in het Fries. Voor het tijdschrift *For Hûs en Hiem* van haar man Piter Jelles Troelstra vertaalt en bewerkt zij sprookjes van Jean Macé en Ludwig Bechstein. Vervolgens heeft zij talloze bewerkingen van klassieke sprookjes in het Nederlands gemaakt.
De orale verteltraditie past zij toe in *Afke's Tiental* (1903) door heit Marten te laten vertellen over de meesterdief Japik Ingberts, een historische persoon uit de 18e eeuw. Deze figuur is een prototype 'meesterdief' en tegelijkertijd het symbool van de kleine 'Woudman', die de 'dikke boer' en de gewantrouwde overheid te slim af is. Het thema van de kleine man als maatschappelijke underdog die zich op sluwe wijze weet te redden, komt veelvuldig voor in de verhalen van Douwe Kootstra (*1951), die als moderne verteller put uit de voorraad verhalen van Dam Jaarsma.
De schelm in de moderne maatschappij is ook het hoofdmotief in de klassieke volksroman van Rink van der Velde, *Feroaring fan lucht* (1971) dat ongekend vele herdrukken heeft beleefd.
Het kettingrijm of stapelvers *Der wie ris in âld wyfke* (1908) is door Nynke van Hichtum gepresenteerd als oorspronkelijk Fries, en door haar bewerking en met de tekeningen van Tseard Bottema (1884-1978) is het héél erg populair geworden. Het 'âld teltsje' was al bekend bij Joast Halbertsma en Waling Dijkstra. De oorsprong ervan gaat terug tot de Joodse Hagada-verhalen.

Haar bekendste prozawerk in het Frysk is *De jonge priiskeatser* (1939) dat eerst in Nederlandse vertaling verschijnt als *Jelle van Sipke' Froukjes* en pas in het jaar van haar dood in het Frysk.
Het verteltalent van Nynke van Hichtum werkt door in de Fryske kinderliteratuur, met als belangrijkste de kunstsprookjes van Simke Kloosterman,

Twiljochtteltsjes (1928) en de verzamelingen van Simke Kloosterman en Hellinga-Zwart, *Great Teltsjeboek foar de bern* (1932). Echte navolgers in de verteltraditie zijn Jant Visser-Bakker, *De Readmûtskes* (1972) en Diet Huber, *De Teltsjebeam* (1976).

Alex Riemersma

Interview

'Leer zoveel je leren kunt'

Op de voorjaarsstudiedag in Leeuwarden nam Janneke van der Veer het voorzitterschap van onze stichting over van Jant van der Weg. Janneke heeft al eerder in het bestuur gezeten (van 1998 tot 2004) en weet daardoor wat er allemaal omgaat in de stichting en hoeveel werk het bestuur verzet. Als voorzitter geeft zij dus nu leiding aan dat bestuur, allemaal vrijwilligers. Bijna iedereen kent haar wel, maar toch weten we zeker nog niet alles van haar.

Jeugd

Janneke werd geboren op 10 april 1953 in Tolbert, tegenwoordig onderdeel van de gemeente Westerkwartier in de provincie Groningen. Tolbert is lange tijd een agrarisch dorp geweest.

Bij haar thuis in Schalkhaar, waar het interview wordt afgenomen, staat het huis vol met boeken, maar was dat vroeger thuis ook zo? Waren haar ouders ook échte lezers? Hebben zij op haar literaire socialisatie, haar 'leesopvoeding' veel invloed gehad? Op haar website staat: 'Vanaf het moment dat ik kon lezen - zo rond mijn vijfde - heb ik het ene boek na het andere verslonden. Met een boekje in een hoekje is een cliché, maar die uitdrukking ging voor mij zeker op'.

'Ik kom uit een leesvriendelijk milieu. Mijn moeder las erg veel, zij deed overdag al heel vroeg het huishoudelijk werk, om later op de dag in de tuin te duiken met een mooi boek.
De buren vonden dat best wel raar. Mijn moeder kon heel goed leren op school en zij heeft het altijd

betreurd dat ze niet mocht gaan studeren, en net als veel meisjes in die tijd naar de huishoudschool moest. En dat terwijl zij een hekel aan huishoudelijk werk had, dat heb ik trouwens van haar overgenomen. Huishoudelijke klusjes zijn niet echt mijn liefhebberij. Mijn vader had het met zijn werk erg druk, maar als er vrije tijd was, dan las hij graag. Hij was eerst ziekenfondsbode en haalde de premies op. Later werd hij melkboer en had hij een eigen winkel in het dorp. Toen hij ouder was, niet meer hoefde te werken en door een afnemende gezondheid weinig fysieke activiteiten meer kon ondernemen, verslond hij veel boeken. Er waren niet eens zoveel boeken in huis, maar we kregen bij veel gelegenheden wel altijd een boek. Mijn broer Hans had veel jongensboeken (*De Kameleon*, *Dik Trom*) en die boeken verhuisden soms ook naar mijn kamer. We werden ook vaak voorgelezen, vooral veel sprookjes, zowel door mijn vader als moeder.

Ik herinner me nog dat ik op schoot zat bij mijn vader en dat ik toen eigenlijk al heb leren lezen.
En er was natuurlijk de radio waar we naar de liedjes van Annie M.G. Schmidt luisterden en naar hoorspelen. En de versjes van Rie Cramer. Op de kleuterschool kon ik *Dikkertje Dap* helemaal declameren. Mijn moeder, die daarbij aanwezig was, was toen erg trots. Thuis spraken we dialect, maar vanaf het moment dat ik naar de lagere school ging, sprak ik met mijn vriendin Lineke enkel nog Nederlands.'

Lagere school

Niet alleen binnen het gezin vindt de 'leesopvoeding' plaats, ook de school kan daarbij een belangrijke rol spelen. Janneke ging naar de openbare school in Tolbert. Hoe stond het met de leesbevordering op die school?

'Er werd volgens mij niet veel met boeken gedaan. Wel weet ik nog dat meester Smit (in klas 4 en 5) elke zaterdagmorgen voorlas. Uit *Kruimeltje* bijvoorbeeld. Er was een klasgenootje dat vaak bij dit verhaal moest huilen. Op een gegeven moment kondigde de meester aan wanneer er weer een 'huil-scène' in het verhaal kwam en dan kon zij even naar de gang. Ook werd er voorgelezen uit *Engelandvaarders* van Norel, spannend. We zaten dan muisstil te luisteren. Er was een schoolbibliotheekje, zo een als in elke school, met in bruin papier gekafte boeken zodat je niet op een omslag kon afgaan bij je keuze.
Mijn vriendin Lineke ging naar de Zondagsschool en daar kreeg je met Kerst een boek. Ik mocht van mijn ouders toen ook naar de zondagschool, ook al speelde het geloof bij ons thuis geen enkele rol. Het was een vrijzinnige zondagsschool. Daar heb ik ook *Rossy dat krantenkind* van An Rutgers van der Loeff, een van mijn lievelingsboeken, gekregen. Dat boek herlees ik elk jaar. Schrijven zat er op school al in. Samen met Lineke, met wie ik in mijn leven veel samen heb gedaan, mocht ik soms op excursie naar bedrijven. Daar maakten we dan een verslag van, dat we in de klas presenteerden. En we hadden een verhalenschrift waarin we om de beurt een hoofdstuk schreven. Dat schrift is helaas verloren gegaan, volgens mij wilde een klasgenootje het ooit lezen en hebben we het nooit teruggekregen.'

Middelbare school

Voor een interviewer is het een heerlijkheid als de geïnterviewde een uitgebreide website heeft. En die heeft Janneke ook (www.jannekevanderveer.nl). Daar lees ik dat zij van 1965 tot 1970 naar de HAVO van Scholengemeenschap Westerkwartier-Noordenveld te Leek ging, gevolgd door de Rijks Hogere Burgerschool in Groningen (1970-1971).

'Ik vloog door de lagere school en wilde naar het gymnasium, en ik had dat advies ook, maar toch werd het de ULO in Leek.

Dat was toen gebruikelijk in het milieu waarin ik opgroeide. Na een jaar stapte ik samen met Lineke over naar de tweede klas van de HAVO, een toen nieuwe onderwijsvorm. Na de HAVO gingen we naar de 5e klas van het atheneum in Drachten, maar na een week al merkten we dat het daar vooral veel herhaling was van wat we al wisten. We zijn toen gaan praten met onze oud-docent Nederlands van

de HAVO, een bevlogen docent die zeker bijgedragen heeft aan mijn liefde voor de literatuur. Ik heb toen in één jaar de vierde en vijfde klas van de HBS-B gedaan en met succes via een staatsexamen afgesloten.'

Altijd studeren

In een interview zegt Janneke 'Mijn ouders hebben me altijd voorgehouden: zolang je er zin in houdt, leer dan zoveel je leren kunt.' En dat was niet aan dovemans oren gezegd. Begin zeventiger jaren studeert zij aan de Academie voor School- en beroepskeuzewerk (in Tilburg van 1971 tot 1974). En van 1976 tot 1979 volgt zij aan de Nutsacademie in Rotterdam de opleiding voor de MO-akte A Nederlands. Het geleerde brengt ze in de praktijk in een baan bij een bureau voor school- en beroepskeuzebegeleiding en later in het onderwijs. Tussendoor doet ze in Rotterdam ook nog het eerste jaar van de driejarige cursus van de geïntegreerde Vakopleiding voor de boekhandel. Zij woont dan in Den Haag en wil misschien ooit een kinderboekwinkel beginnen en daarvoor heb je dat diploma nodig. Het is er echter nooit van gekomen.

‘Ik wilde weg uit het benauwde milieu van het dorp, waar rangen en standen nog heel belangrijk waren. Ik voelde me er niet erg thuis. Zo werd niet geaccepteerd dat Lineke en ik Nederlands spraken. Je hoorde dialect te spreken, anders was je eigenwijs en had je het te hoog in je bol.
Na de HBS wist ik niet direct wat ik wilde en ik heb toen een beroepskeuzetest gedaan. Ik merkte dat ik het adviseren van leerlingen bij hun beroepskeuze erg leuk vond. Ik ging naar Tilburg, want dat was de enige plek in Nederland waar een dergelijke opleiding was. En dus op kamers, bij een hospita. En inderdaad heb ik later ook Nederlands MO-A in de avonduren gedaan. Daar werd overigens geen specifieke aandacht aan jeugdliteratuur besteed.
Op de scholen waar ik werkte kon ik weinig aandacht aan boeken besteden, want de schrijfvaardigheid op een behoorlijk peil brengen was de belangrijkste doelstelling. Toen ik echter bij een Middelbare Technische School aan de slag was, ben ik wel gaan voorlezen en volgens mij is het me toch gelukt bij enkele leerlingen het plezier van lezen over te brengen.’

Studeren en promoveren

Dat advies van haar ouders heeft veel invloed gehad. In 1998 begint Janneke aan de studie Algemene Cultuurwetenschappen aan de Open Universiteit in Heerlen, en in 2005 studeert zij daar af. Dat doet zij naast haar in 1997 opgerichte tekst- en redactiebureau. Bijzonder knap.

‘In het studieprogramma hadden we het vak Literaire cultuur, en daarin was gelukkig ook aandacht voor jeugdliteratuur. Ook heb ik aan een zomerschool over poëzie deelgenomen, waarbij ik een presentatie heb gegeven over de gedichten van Edward van de Vendel. Ik ben afgestudeerd op de jeugdpoëzie van Han. G. Hoekstra. Samen met Joke Linders heb ik later zijn biografie geschreven.’
In 2018 promoveerde Janneke op het proefschrift *‘Onrustig is ons hart’: Leven en schrijverschap van Diet Kramer (1907-1965)*. Zij is een ‘buitenpromovenda’, wat inhoudt dat het promotieonderzoek in haar eigen tijd plaatsvindt. Naast je gewone werk, wat niet altijd even makkelijk is. Het proefschrift is uitgegeven bij De Eierland Pers en uitgebreid in de *SGKJ-Berichten* besproken.

Voor Biblion schreef ik: ‘Diet Kramer (1907-1965) debuteerde al op twintigjarige leeftijd met ‘Stans van de Vijf-jarige’. Al snel volgden meer boeken voor jongvolwassenen, waarbij de boeken een optimistisch perspectief boden voor de problemen waarmee jongeren in die tijd (dertiger en veertiger jaren van de vorige eeuw) geconfronteerd werden.
Het werk van Diet Kramer wordt vandaag de dag niet meer gelezen, maar biografe Janneke van der Veer laat in deze zeer vlot leesbare studie zien wat het belang van deze schrijfster is geweest. Erg bijzonder is het hoofdstuk over het verblijf van Diet Kramer in interneringskampen tijdens de Tweede Wereldoorlog en wat dit voor gevolgen voor Kramer had. De biografe heeft uitgebreid bronnenonderzoek gedaan (en doet daar gedegen verantwoording van) en heeft de boeken, verhalen en artikelen van de schrijfster vakkundig geanalyseerd en in verband gebracht met de levensgeschiedenis van de schrijfster. Het boek voldoet aan alle voorwaarden van een proefschrift, maar is zodanig geschreven dat het voor een breed publiek zeer toegankelijk en uitermate boeiend is.’

‘Diet Kramer kende ik uit mijn jeugd. In het dorp kwam de bibliobus en daar vond ik enkele boeken van haar. Het zijn boeken die me erg zijn bijgebleven.

Na de biografie van Han G. Hoekstra wilde ik graag van haar een biografie schrijven. Toen een hoogleraar van de Open Universiteit, die ik hierover vertelde, voorstelde dat het een proefschrift zou kunnen worden, heb ik dat dus gedaan. Je komt dan allerlei problemen tegen. Een van de belangrijkste voor mij was hoe om te gaan met de privacy van Diet Kramer. Als biograaf wil je alles weten, maar kun je alles wel aan de openbaarheid prijsgeven? Vooral wat haar ziekte betreft. Ik ben op zoek geweest naar een medisch dossier en eigenlijk ben ik blij dat ik dat niet gevonden heb. Ik zou dan namelijk echt met de privacy-vraag hebben geworsteld. En natuurlijk zijn er veel meer problemen, zoals bronnen die niet te vinden zijn. Of wanneer moet je stoppen met zoeken naar een specifiek iets, want levert dat wel extra nieuwe informatie op, informatie die je mogelijk ook al in andere bronnen hebt gevonden? En als je een biografie als proefschrift schrijft, dan moet die biografie ook aan specifieke academische voorwaarden voldoen. Hoe vind je een goed evenwicht tussen de wetenschappelijke theorie en het levensverhaal? Maar het is gelukt en ik kijk met veel plezier op mijn promotie terug.

' In een interview in de krant zei Janneke over haar promotie: 'Stond ik daar, net voor mijn 65ste, voor een zaal vol familie en vrienden. Het voelde als een warm bad. Eerdere zenuwen voor mijn promotie was ik kwijt en ik dacht: kom maar op met die vragen. Ik zat goed in het onderwerp en vond het vooral leuk om ze te beantwoorden. Het was mijn feestje.'

Boekenpost

Janneke heeft werkelijk voor heel veel periodieken geschreven, maar wat toch wel vooral naar voren springt, is het tijdschrift *Boekenpost*, waar zij veel voor schreef, maar ook vanaf 1992 ongeveer twintig jaar hoofdredacteur was.

'Dat was een mooie, intensieve tijd. Het was toen een tijdschrift voor een breed publiek, waarin allerlei aspecten uit het boekenvak aan de orde kwamen. En tsja, als eindredacteur komt er vooral veel kijken bij artikelen die grondig bewerkt moeten worden. En je moet mensen achter hun broek aanzitten en herinneren aan deadlines. Maar daar weet jij alles van, Toin. Dat zal bij *Literatuur zonder leeftijd*, en ook bij onze *SGKJ-Berichten* niet veel anders zijn.'

Gezinsleven

Janneke is op 25 februari 1983 getrouwd met Peter Duijff. Peter, een collega van haar op school, nodigde haar eind 1982 uit voor Kerstmis en toen is de vonk overgeslagen. Twee maanden later zijn ze getrouwd. Er kwamen drie zonen, Michiel, Guido en Floris.

'Ik heb mijn best gedaan, ze veel voorgelezen en op de basisschool lazen ze ook nog wel, maar daarna waren het geen echte lezers meer.
Voor *Boekenpost* schreef ik regelmatig artikelen over 'margedrukkers'. Dat wekte de belangstelling van Peter. Voor zijn vijftigste verjaardag hebben we hem toen een drukpers cadeau gegeven. En daar is 'De Eierland Pers' uit voortgekomen. Onze twee kleinkinderen, Nikkie Tess en Jesper, worden bij opa en oma natuurlijk veel voorgelezen. *Boer Boris* en *Kikker en het vogeltje* zijn onder meer favoriet, maar het is ook mooi om te zien welke prentenboeken zij opzij leggen. Zij hebben al duidelijk een prentenboekensmaak.'

Een ijverig baasje

Als iemand dacht dat Janneke het na haar promotie rustiger aan zou doen, dan heeft die het helemaal mis. Zij schrijft voor diverse media, is lid van allerlei besturen, jury's en commissies en geeft nu zelfs een cursus Geschiedenis van de kinder- en jeugdliteratuur bij Stichting 't Oude Kinderboek in Lochem. Een cursus voor de vrijwilligers, met verschillende gastdocenten. En er komt waarschijnlijk nog een verdiepingscursus. Zoals al eerder gezegd is Janneke sinds de voorjaarsstudiedag onze nieuwe voorzitter. Ze neemt het stokje over van Jant van der Weg, die jarenlang voorzitter is geweest. Janneke is de vierde voorzitter van de stichting, de eerste drie voorzitters (Netty van Rotterdam, Frits Booij en Jant van der Weg) zijn vorig jaar voor het jubileumnummer van de *SGKJ-Berichten* uitgebreid geïnterviewd
.
'Ik heb er veel zin in. Het is een leuke club en daar wil ik me graag voor inzetten. Toen ik benaderd werd door Jant heb ik wel even bedenktijd gevraagd, maar uiteindelijk mijn ja-woord gegeven, wel met de kanttekening dat ik het voor maximaal vijf jaar zal doen.

Waar ik me in de komende jaren vooral op wil richten is de verjonging van de stichting. Ik hoop dat er meer jonge mensen vriend van de stichting zullen worden. Ook vind ik het belangrijk om vrienden actief bij de activiteiten van de stichting te betrekken. Niet alles hoeft door de bestuursleden gedaan te worden. En ik heb het gevoel dat de verzamelaars van oude kinderboeken, vanaf het begin van de stichting een belangrijke doelgroep, op dit moment wat minder aandacht krijgen bij de activiteiten. Dat is ook een aspect om in de gaten te houden. En natuurlijk wil ik, wat Jant ook al als speerpunt had, dat we met andere organisaties samenwerken. We kunnen veel van elkaar leren.

'Ik weet zeker dat we als stichting met onze nieuwe voorzitter erg blij mogen zijn. En ik hoop dat onze vrienden haar nu nog beter kennen.

Toin Duijx

Verzamelaar

Een geschiedenis van het kwartetspel in Nederland

Kinderen hebben altijd al spelend in onderlinge competities geprobeerd elkaar af te troeven. Het kaartspel was al eeuwen bekend, maar werd lange tijd voor kinderen niet geschikt geacht. Pas in de tweede helft van de negentiende eeuw kwamen in verschillende landen varianten van het kaartspel in zwang. Daarvan werd het kwartetten in enkele West-Europese landen populair. Na enkele eerdere pogingen kreeg het kwartetspel in Duitsland, toen het land na 1870 verenigd werd, vaste voet aan de grond. Het spel had vanaf het begin een educatief karakter. Deze *educatieve spellen* werden aanvankelijk in de vorm van kaartjes met daarop een tekst gedrukt in de handel gebracht. De spellen hadden een flinke omvang, van 36 of meestal 48 kaarten. Maar al snel kwamen educatieve spellen met afbeeldingen op de markt. De onderwerpen waren historie, natuur, bekende personen, beroepen, geografie, bijbel, literatuur, sprookjes, kortom de bekende thema's. De kwaliteit van de spellen verbeterde snel. Duitse bedrijven in deze eerste decennia waren onder meer Dondorf, Sala, Schmidt und Römer, Scholz,

Spear en Weise. Bij de Duitse bedrijven verschenen ook edities speciaal bedoeld voor Nederland, met vertaalde teksten. Deze verschenen onder hun eigen merknaam. Zij maakten gebruik van Nederlandse distributeurs als Hausemann & Hötte (H&H) in Amsterdam en Otto Simon in Enschedé.

Nederlandse spellen

Enkele Nederlandse ondernemingen waagden zich rond 1900 op de kwartettenmarkt. Speelkaartenfabriek Nederland (SN) in Amsterdam deed een weinig succesvolle poging met enkele educatieve spellen en Sleijser in Leiden importeerde enkele spellen.

Sleijser bracht iets nieuws, namelijk het eerste *gelegenheidsspel* bij de inhuldiging van koningin Wilhelmina in 1898, een Oranje kwartet. Rond dezelfde tijd verscheen er nog een primeur op de kwartettenmarkt: het *reclamespel*. Vanaf 1903 begonnen bedrijven als oliefabriek NOF Calvé in Delft en Meneba broodfabriek in Rotterdam afbeeldingen van hun activiteiten en producten in kwartetvorm te verspreiden. Belgische speelkaartendrukkers waren hier aanvankelijk actief, tot dat SN zich hierin mengde.

De eerste helft van de twintigste eeuw

De twintigste eeuw bracht nieuwe onderwerpen voor de kwartetspellen: reizen, techniek, sport, humor. De kaarten kregen aanvankelijk nog een fraaie vormgeving. De Duitse producenten ondervonden echter vanaf 1920 in toenemende mate economische problemen. Verschillende van de oudere bedrijven stopten met de productie, tegelijkertijd kwamen er nieuwe bij zoals Altenburger, Hausser, Kleefeld en Maier.

Bedrijven die ook in Nederland actief werden. Maar de kwaliteit ging in het algemeen beduidend achteruit. De meeste producenten gingen ertoe over om de vroegere 48-kaarts spellen te splitsen in twee maal 24 kaarten en die te voorzien van een aanduiding beginnend met 'Nieuw'.

Vanaf 1935 eiste de bewapening door het nazibewind alle aandacht, de productie van spellen en ander speelgoed kwam in Duitsland vrijwel tot stilstand. Er zijn toen wel enkele specifiek nazistische spellen gemaakt. Voor Nederland had dit belangrijke gevolgen. Ook hier had uiteraard de crisis vanaf 1929 toegeslagen. De vraag naar de bekende educatieve spellen bleef echter bestaan en allerlei ondernemingen stapten erin. Drukkerij De IJsel in Deventer gaf hierbij de toon aan. Eind dertiger jaren begonnen ze met spellen onder de merknaam Multicolor. H&H, voorheen actief als agent voor Duitse spellen, begon met de merken Jumbo en Papita. Tussen 1935 en 1960 ontstonden enkele tientallen kleine bedrijven die actief waren op de markt van

de kwartetspellen. Een voorbeeld hiervan is het Steden Kwartet van drukkerij De IJsel. De zwakke economie dwong bedrijven tot reclame maken. SN, intussen zoals gemeld actief in reclamespellen, verlaagde ook de kwaliteit, maar bleef klanten houden. Daarnaast adverteerden bedrijven als De Klok, Albert Heijn, Verkade of de NS veelvuldig met weggevertjes, waaronder kwartetspellen. VNF, wat staat voor Vereniging Nederlands Fabricaat, maakte spellen voor combinaties van bedrijven.
Een nieuw fenomeen waren de *liefdadigheidsspellen*. Met een kwartetspel werden fondsen verzameld voor bepaalde goede doelen. Een van de eerste mij bekende kwartetten gold de steun voor joodse vluchtelingen in 1933. In deze periode komen ook *informatieve spellen* op. Men trachtte bekendheid te geven aan de activiteiten van verenigingen en stichtingen met een ideële doelstelling.

De tweede helft van de twintigste eeuw

In de jaren van de Tweede Wereldoorlog trad een verdere beperking op. Vermeldenswaard is de waarschijnlijk heimelijke productie van enkele kwartetspellen met nationale symboliek ('Grote Nederlanders' en 'Insulinde') door De IJsel.

Na 1945 gaven aanvankelijk de kleinere bedrijven de toon aan. H&H kon zich in de jaren vijftig herstellen door spellen van het Oostenrijkse Piatnik met Nederlandse tekst op de markt te brengen, met succes. De nationale symbolen kregen in de 10-15 jaren die volgden een grote plaats in de beeldvorming van kwartetspellen. Om er enkele te noemen: KLM, NS, Artis, ANWB, Koninklijke Marine, Oranjehuis, Beroemde Nederlanders uit de Gouden Eeuw, Rijnvaart, Stoomvaartmaatschappijen. Begin zestiger jaren hadden de Duitse bedrijven zich hersteld en startten zij een grote kwartetactiviteit. Naast enkele oudere bedrijven als ASS en Maier, meldden zich nieuwe spelers zoals Berliner Spielkarten, Bielefelder Spielkarten, Heinrich Schwarz, Pestalozzi en Pelikan. In Nederland waren ze ook actief, maar niet onder eigen naam en merk. Nederlandse distributeurs als Venes, Koster, Omnium, Hema en Introva brachten vele honderden van deze Duitse spellen, onder eigen merknaam en uiteraard in goede vertalingen, in Nederland aan de man, of aan het kind. Na 1965 werden alle remmen losgegooid. Vele duizenden spellen werden op de markt gebracht. Het grootste deel werd geproduceerd door enkele grote ondernemingen met een volledig geautomatiseerde productielijn.

Carta Mundi in Turnhout nam een groot deel voor zijn rekening. Alle eerder genoemde speltypen kwamen aan de orde, en in het bijzonder spellen met foto's van steden of dorpen waren een tijdlang erg populair. Maar in de negentiger jaren was het plotseling afgelopen. Het kwartetspel raakte zijn populariteit kwijt. De jeugd gaf de voorkeur aan andersoortige, vooral elektronische spellen. Diverse Nederlandse musea hebben een kleine collectie kwartetspellen, zoals in het Speelgoedmuseum in Deventer, die eigenlijk de grootste collectie heeft. Alle voorbeelden hierboven komen uit mijn eigen collectie, een collectie die naar het museum van Barneveld gaat.

Henk van der Lee

Collectie

Kinderboeken in het Maritiem Museum Rotterdam. Een collectie die (in)gezien mag worden!

Museumhistorie

Wie het modern ogende gebouw van het Maritiem Museum binnenwandelt, realiseert zich waarschijnlijk niet direct in het oudste scheepvaartmuseum van Nederland te zijn. Het museumpand is een ontwerp van architect Wim Quist en dateert uit 1986, maar de wortels van het museum en de collectie liggen in het midden van de negentiende eeuw. Prins Hendrik (1820-1879), een broer van Koning Willem III, nam toen veel initiatieven om na de Franse tijd, waarin de koopvaardij en marine in het slop zaten, weer belangstelling voor de scheepvaart te wekken.

Hij was ervan overtuigd dat het maar een klein stap kon zijn naar het kiezen voor een varend beroep, wanneer iemand eenmaal gefascineerd was door schepen en scheepvaart. Hendrik was zelf marineofficier en maakte als zodanig vele reizen. Zo was hij de eerste telg van het Oranjehuis die het toenmalige Nederlands-Indië bezocht. Prins Hendrik, die – niet helemaal toevallig – de bijnaam 'de Zeevaarder' kreeg, was onder meer betrokken bij de oprichting van scheepvaartmaatschappijen, de organisatie van het reddingwezen en de aanleg van het Suezkanaal. Rond 1850 richtte hij in Rotterdam de Koninklijke Nederlandsche Yacht-Club (KNYC) op, een soort watersportvereniging, waarvan het clubgebouw nog steeds bestaat en nu het Wereldmuseum huisvest. De voorwerpen die Prins Hendrik meenam van zijn reizen vormden het begin van een verzameling die door leden van de KNYC kon worden bestudeerd. Hendrik stimuleerde dat ook anderen, veelal ondernemers, voorwerpen inbrachten. Deze voorwerpen, scheepsmodellen, schilderijen, tekeningen en boekwerken, waren bedoeld ter lering of als instructie. In 1874 werd de verzameling ook opengesteld voor niet-leden en dat moment is het beginpunt van het Maritiem Museum. De naam van de overleden Prins Hendrik werd in 1881 aan de naam Maritiem Museum toegevoegd, toen in dat jaar de Yachtclub werd geliquideerd en de gemeente Rotterdam de museumexploitatie overnam. Na enkele omzwervingen in de stad is het museum nu gevestigd aan de Leuvehaven in het centrum van Rotterdam. Hier, aan de oudste gegraven haven van de stad, begon de ontwikkeling die leidde tot Rotterdam als de grootste en belangrijkste haven van Europa. Sinds 1999 heet het museum Maritiem Museum Rotterdam, maar Prins Hendrik is beslist niet vergeten. In de bijna anderhalve eeuw sinds de oprichting is de veelzijdige collectie enorm gegroeid naar bijna een miljoen voorwerpen. Het is getransformeerd naar een trots, eigentijds en uitdagend familiemuseum dat een breed publiek bewust wil maken van de invloed van de maritieme wereld op het leven van alledag, van iedereen. De collectie behoort kwalitatief tot de top drie van scheepvaartmusea in de wereld, naast die van Het Scheepvaartmuseum in Amsterdam en het National Maritime Museum in Greenwich bij Londen. Nog steeds zijn de voorwerpen en tentoonstellingen bedoeld ter lering en soms ook tot vermaak, net als in de tijd van Prins Hendrik.

Bibliotheekcollectie

G. Engelberts Gerrits, *Het leven en de daden van de doorluchtige zeehelden J. van Heemskerk en P. Psz. Hein : in gesprekken tusschen eenen vader en zijne kinderen*, B6368, Collectie Maritiem Museum Rotterdam

Een belangrijk onderdeel van de museumcollectie is de boeken- en tijdschriftenverzameling. Deze dient als ondersteuning voor maritiem-historisch onderzoek, maar prachtige exemplaren van soms unieke oude drukken worden ook regelmatig tentoongesteld.
Het klinkt wellicht vreemd, maar de bibliotheekcollectie is ouder dan het museum zelf, want de KNYC had in 1857 al een eigen bibliotheekcollectie. Prins Hendrik en zijn vrienden brachten de eerste boeken bijeen. Van een eenvoudig boekenkastje is de bibliotheekcollectie sindsdien gegroeid tot een internationaal hoogstaande verzameling van ca. 45.000 boeken en 35.000 tijdschriftbanden. Het Maritiem Museum Rotterdam verzamelt alleen voorwerpen met betrekking tot de Nederlandse maritieme geschiedenis, maar in de bibliotheek wordt ook literatuur over internationale scheepvaartonderwerpen verzameld. Het oudste boek dateert uit 1480 en van sommige exemplaren zijn er op de wereld maar een paar bekend! Bijzonder zijn de collecties van W.A. Engelbrecht (reis- en landbeschrijvingen), L.L. von Münching (koopvaardij en marine) en B.W. Maaskant (letterkunde). De collectie biedt een breed beeld van de maritieme cultuur in velerlei facetten.

Maritieme kinderboeken

Een van die facetten is de collectie kinderboeken. Vanaf ca. 1980 worden er actief romans, dichtbundels en kinderboeken op scheepvaartgebied verzameld. De collectie maritieme kinderboeken bestaat uit leesboeken, prentenboeken, pop-up boeken, stripverhalen en informatieve boeken die door aankoop en schenking zijn verkregen. Momenteel telt deze deelcollectie zo'n 500 exemplaren, daterend van de negentiende eeuw tot aan de dag van vandaag. De verzameling is niet uitputtend, want er zijn veel meer maritieme kinderboeken verschenen dan er in de collectie worden bewaard. De verzameling kinderboeken geeft wel een representatief beeld en een goede doorsnede van het genre dat in het Nederlands taalgebied is verschenen.

Joh. H. Been, *Paddeltje, de scheepsjongen van Michiel de Ruyter*, B24642, Collectie Bibliotheek Maritiem Museum Rotterdam

Negentiende eeuw

De Nederlandse scheepvaartgeschiedenis was vanaf de negentiende eeuw zo populair dat er een specifiek genre in de jeugdliteratuur ontstond. Boeken als *De drie matrozen van Michiel de Ruyter* (1907) en *Paddeltje, de scheepsjongen* van Michiel de Ruijter (1908) door Joh. H. Been (1859-1930) en *De scheepsjongens van Bontekoe* (1924) door Johan Fabricius (1899-1981) zijn bekende voorbeelden.
Veelal gaat het om fictieve scheepsjongens die in de nabijheid van een echt bestaande zeeheld allerlei spannende avonturen beleven. Een ander voorbeeld hiervan is de trilogie door Klaas Norel (1899-1971), die bestaat uit *Scheepsmaat Woeltje* (1948), *Stuurman Aart* (1949) en *Schipper Wessels* (1950). De boeken, die ook los van elkaar gelezen kunnen worden, gaan over de lotgevallen van een jongen die aan het eind van de zestiende eeuw van zee droomt en van

Pierre Blanchard, *Merkwaardige lotgevallen van vermaarde reizigers en zeelieden*, B30467, Collectie Bibliotheek Maritiem Museum Rotterdam

J.A. Oostkamp, *Het leven en de daden der beroemde vaderlandsche zeehelden, Marten Herbertsz. Tromp, [...] en Jakob, Baanderheer van en tot Wassenaar, Heer van Opdam* [...], B34156, Collectie Bibliotheek Maritiem Museum Rotterdam

scheepsjongen via stuurman opklimt tot uiteindelijk schipper.
Ook beschrijvingen van reizen waren erg in trek als onderwerp voor kinderboeken. 'Onder de boeken, die eene levendige belangstelling verwekken, bekleeden de verhalen van vermaarde reistogten zekerlijk eene eerste plaats; en dit voordeel is te grooter, dewijl leering en vermaak hier gepaard gaan'. Aldus begint het 'voorberigt' van *Merkwaardige lotgevallen van vermaarde reizigers en zeelieden* door Pierre Blanchard (1772-1836), dat verscheen in 1821 bij de Rotterdamse boekverkoper en uitgever J. Immerzeel Jr. Het voorwoord eindigt met de mededeling 'Wij meenen derhalve, dat eene verzameling, gelijk de hier aangebodene, niet anders dan nuttig en aangenaam voor de jeugd kan zijn'. Blanchard beschreef de avonturen van Alexander Selkirk op het eiland Fernandes in 1705. Diens belevenissen stonden later model voor Daniel Defoe's *The life and strange surprising adventures of Robinson Crusoe* uit 1719.

In deze periode verschenen ook boeken voor de jeugd waarin een vader in een tweegesprek zijn kinderen uitleg geeft over het leven en de daden van grote vaderlanders, zoals zeehelden zijn; vaak bij het graf van een zeeheld. Het is duidelijk dat dergelijke boeken bedoeld waren om de jeugd op te voeden en om hen te stimuleren in de voetsporen te treden van De Ruijter, Tromp en al die anderen. 'Ter opwekking voor kinderen, om zich in een of ander derzelven bekwaam te maaken' heet dat dan. Andere thema's die we in maritieme kinderboeken tegenkomen zijn de binnenvaart, vaak tegen een christelijke achtergrond gesitueerd, of strandboeken, avontuurlijke jeugdboeken die zich afspelen aan de kust waarbij twee werelden bij elkaar komen: die van de oorspronkelijke vissersbevolking en die van de bezoekers uit de stad die aan de kust hun zomervermaak zoeken. En er zijn ook veel kinderboeken waarin allerlei zeemonsters voorkomen.

Stripverhalen

Een van de bekendste Nederlandse maritieme stripverhalen is de serie rondom Kapitein Rob. Rob, een personage bedacht door tekenaar Pieter Kuhn (1910-1966), beleefde tientallen avonturen met zijn zeilschip *De Vrijheid*. Na het plotselinge overlijden van Kuhn hield de serie, die vanaf eind 1945 tot begin 1966 dagelijks in *Het Parool* verscheen, op en raakte de stripheld in de vergetelheid. De tentoonstelling *De avonturen van Kapitein Rob: een maritieme strip* in 1990 in het Maritiem Museum zorgde echter voor een revival. Bij een hele generatie, die was opgegroeid met de stripverhalen riep de naam Kapitein Rob na zoveel jaar nog steeds een sfeer op van spanning, avontuur, het onverwachte en mysterieuze. Natuurlijk zijn alle Kapitein Rob-verhalen in pocketvorm in de museumbibliotheek aanwezig. Verder zijn er andere maritieme strips, zoals die over Suske en Wiske, Asterix, maar ook Bulletje en Bonestaak. Deze stripverhalen, getekend door de Vlaming George van Raemdonck (1888-1966) en met teksten van A.M. de Jong (1888-1943), hadden veel succes en dat berustte mede op het feit dat de makers geen zoetsappige pedagogische verhaallijn inbouwden. Het was dan ook de eerste strip waartegen moralisten waarschuwden. Het beeldverhaal werd als zedenbedervend beschouwd.

Pieter Kuhn, Evert Werkman, *De avonturen van Kapitein Rob : De avonturen van het zeilschip de Vrijheid ; Het scheepsjournaal van Peer den Schuymer ; Het pinguïnland van professor Lupardi*, B15970, Collectie Bibliotheek Maritiem Museum Rotterdam

Prentenboeken

De naam zegt het eigenlijk al. Prentenboeken bevatten prenten en weinig of geen tekst. Ze zijn heel goed te gebruiken om uit voor te lezen. Dat klinkt vreemd als er geen tekst is, maar je kunt 'afwijken' van het verhaal van het boek en er zodoende je eigen verhaal mee maken en in gesprek komen met kinderen over onderwerpen die hen bezighouden. De bibliotheekcollectie bevat ongeveer 50 prentenboeken over onderwerpen als zeerovers, schipbreuken, scheepstypen en havens.

Plaatjesalbums

Net als ooit de speldjes en sleutelhangers en tegenwoordig voetbalplaatjes, waren allerlei 'plaatjes' heel gewilde verzamel-items. Je kreeg ze bij de sigaretten, thee, koffie of beschuit. De gespaarde plaatjes kon je in een album plakken. Door fabrikanten zijn vele plaatjesalbums uitgegeven, zoals over bloemen, sport of dieren. Er zijn in de collectie ongeveer 30 maritieme plaatjesalbums aanwezig, zoals over zeescheepvaart, Michiel de Ruyter, scheepstypen en uniformen.

Pop-up boeken

Waarom zou een boek eigenlijk altijd plat moeten zijn? Die gedachte had men 700 jaar geleden ook al, want de eerste 'beweegbare boeken' stammen uit de dertiende eeuw. Toch duurde het nog een jaar of 500 voordat 'pop-up boeken' helemaal hip werden; eerst vooral als technische instructieboeken, later vooral als kinderboek. Verbeteringen op druktechnisch gebied boden ongekende mogelijkheden. Men kon schepen in een plat boek doen oprijzen uit zee. In de eerste helft van de twintigste eeuw nam de belangstelling af, maar vanaf de jaren '70 van de vorige eeuw staat 'pop-up' weer meer in de belangstelling. Zelfs grote bedrijven gebruiken het fenomeen als bijzonder relatiegeschenk. In de collectie zijn 30 pop-up boeken aanwezig, van bekende papierkunstenaars, zoals Vojtech Kubasta en Ron van der Meer. Onderwerpen zijn onder andere piraten(schepen), de Ark van Noach, de schepen van Columbus of Vikingen.

Toegankelijkheid

De bibliotheekcollectie is raadpleegbaar. Hiertoe is de bibliotheek voor iedereen geopend, momenteel elke vrijdag van 10.00 tot 17.00 uur en daarnaast op afspraak. De boeken worden niet uitgeleend. Beschrijvingen van de bibliotheekcollectie (en ook van de museale voorwerpen) zijn te vinden in Maritiem Digitaal (www.maritiemdigitaal.nl), het collectie zoeksysteem van een groot aantal maritieme musea en instellingen. Soms is bij een beschrijving een afbeelding van het omslag te zien.

Ron Brand

Boekbespreking

Iedereen kent wel een tekst, een liedje van Willem Wilmink, misschien soms wel zonder te weten dat het van hem afkomstig is. In *de Volkskrant* werd Wilmink met 'zijn leeftijdsloze poëzie (genoemd als) een van de beste dichters van Nederland.' Wilmink werd vooral beroemd door zijn kindergedichten en liedjes, zoals die uit de 'Stratemaker op Zee show'. Maar wat was het voor een persoon. Elsbeth Etty heeft een zeer leerbare, boeiende biografie over hem geschreven.

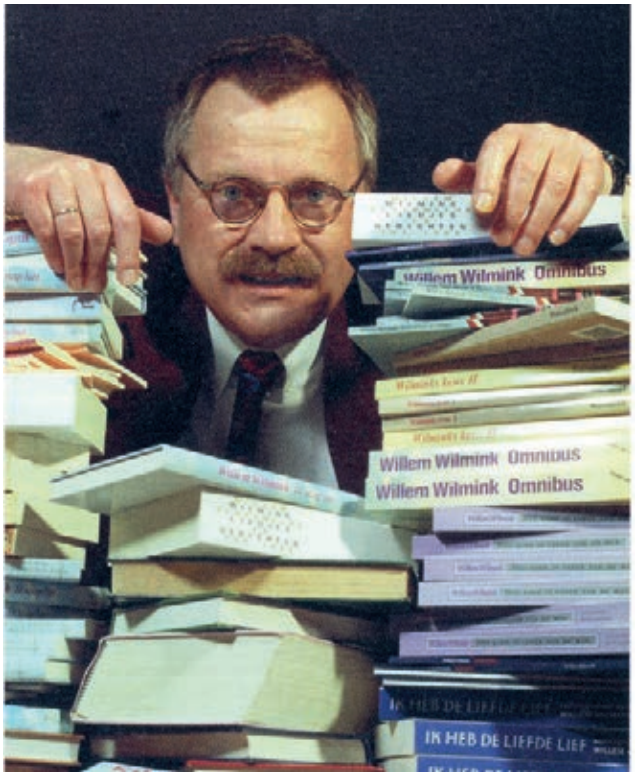

Liedjes

Als je je een beeld van Wilmink uit je geheugen haalt, dan zie je hem vaak staan met een accordeon, zijn eigen liedjes te begeleiden. Er zit dan een groep meisjes om hem heen, want meisjes waren er altijd om hem heen. Of als docent bij het instituut voor Neerlandistiek van de UvA.

Wilmink werd geboren in 1936 in Enschede en is overleden in 2003, ook in Enschede. Een stad die vaak voorkomt in zijn gedichten. Een stad waar hij ook veel heimwee naar had, toen hij in Amsterdam vertoefde.

Wilmink heeft enorm veel voor de televisie geschreven en hij is een van de grondleggers van serieuze kinderprogramma's. Programma's waarin het kind serieus genomen werd. 'Het Klokhuis', 'De film van Ome Willem', 'Sesamstraat' en 'J.J. de Bom'. Maar ook veel liedjes van 'Kinderen voor kinderen' zijn van zijn hand. En dat geldt ook voor liedjes van Herman van Veen. Hij is de man van 'Deze vuist op deze vuist', 'Hallo Geitenbreiers', 'Broodje poep', van de onvergetelijke Erik Engerd en de Deftige Dame die scheetjes liet.
Iedereen is dus wel met zijn teksten opgegroeid. Mijn favoriete liedje is 'Frekie', over een jongen met het syndroom van Down, een tekst die ik ook vaak aan mijn studenten Pedagogische Wetenschappen voorleg.

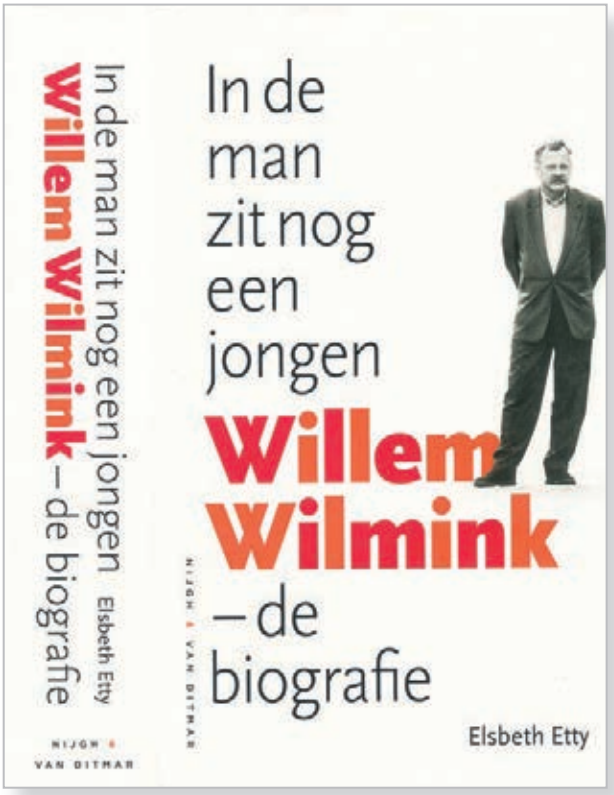

Elsbeth Etty: *In de man zit nog een jongen - Willem Wilmink - de biografie*. Nijgh & Van Ditmar

De man zelf

Wilmink was geen makkelijke man voor zijn omgeving, maar ook niet voor zichzelf. Elsbeth Etty laat dat aan veel voorbeelden zien. Aspecten uit zijn leven worden door haar gerelateerd aan zijn werk.

Uit Wilminks werk spreekt een krachtig nostalgisch verlangen naar zijn jeugd, in het Enschede van de jaren dertig tot vijftig. Een veilige jeugd. Het gevoelige, ziekelijke jongetje wist zich verzekerd van de voortdurende aandacht, liefde en ongerustheid van zijn ouders. Aan die onbezorgde jeugd kwam een eind toen de oorlog uitbrak. De oorlog heeft in zijn leven en werk steeds een belangrijke rol gespeeld.

Het pad van zijn liefdesleven ging ook niet over rozen, maar uiteindelijk was hij met zijn Wobke Klein erg gelukkig, zeker toen ze weer naar Enschede waren teruggekeerd.

Leesbare biografie

De biografie leest een beetje zoals het leven van Willem Wilmink was. Alles had met alles te maken, en hoe kwam zijn leven terecht in zijn werk.
Elsbeth Etty heeft een goed gedocumenteerde, zeer leesbare biografie geschreven, die niet alleen een beeld van Willem Wilmink geeft, maar ook van de wereld om hem heen. Een mooi tijdsbeeld.

Toin Duijx

Hooglandsekerkgracht 49
2312 HS Leiden
Tel.: 071 - 5144630 / 5234734
Fax: 071 - 5234739

e. maanen@antiqklikspaan.demon.nl
web. http://www.antiqbook.nl/klikspaan

Grote voorraad kinder- en jeugdboeken.
Algemene voorraad van ruim 150.000 titels

Colofon

SGKJ-Berichten
ISSN 2542-842X
SGKJ secretariaat Klaarwaterboslaan 1,
3881 LR Putten
StichtingGKJ@gmail.com
www.hetoudekinderboek.nl
www.facebook.com/stichtingGKJ

Bestuur

Janneke van der Veer
Margreet van Wijk-Sluyterman
Karin Vingerhoets
Mark Dupree
Toin Duijx

Redactie

Toin Duijx: duijx@fsw.leidenuniv.nl
Margreet van Wijk-Sluyterman: margreet-van-wijk@kpnmail.nl
Productie: Flow Grafische Realisatie Zandvoort
Omslagfoto: Lauren Hillebrandt, KB
Aanmelden als Vriend van SGKJ kan via post of email. Donaties (min. € 30,- p. j., studenten € 12,50) naar NL88 INGB 00023485 52 t.n.v. Stichting Geschiedenis Kinder- en Jeugdliteratuur.